

לשוננו לעם

קונטרסים עממיים לענייני לשון
בעריכת ע' איתן ומ' מדרן

מחזור כו, קונטרס ו (רבו) ניסן תשל"ה

לשונם של סופרים

(א. יעקב קלצקין; ב. דב סדן)

מאת

שלום קרמר

הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית
ירושלים

**בהתקנת הקונטרס לדפוס סייעה
גורית רייך**

דפוס רפאל חיים הכהן בע"מ, ירושלים

קונטרס זה, העוסק בלשונם של יעקב קלצקין ו"ל ודב סדן יב"ח, מצטרף עם קונטרסי הקודם – "תמורות בלשוננו של דוד פרישמן" (לשוננו לעם, קונטרס רל"ב) – לכדי סדרה, שקראתי לה "לשונם של סופרים", ואני מתכוון להמשיך בה. גם הקונטרס הזה בנוי על שיחותיי ב"שידורי ישראל", ב"שבועון הלשון" שבעריכת אבא בנדויד.

ש"ק

ירושלים, י' באייר תשל"ד

צירופים בלשוננו של יעקב קלצקין

א

לדעת עברית, לדעת לשון, כל לשון – פירושו לדעת, כיצד מלים מצטרפות באותה לשון. לא די לדעת את המלים בפני עצמן ואת כללי הדקדוק השולטים בהן, אך צריך לדעת גם, ובעיקר, את הצירופים ודרכיהם, שנקבעו מכוח הנחלת הלשון מדור לדור. בכל לשון טבעית הצירופים האלה חיים וקיימים בפי המוני העם. לא כן העברית, שפסק דיבורה קרוב לאלפיים שנה, ואנו מחיים אותה באמצעים רבים ובלבטים גדולים במסגרת מפעל תחייתנו. בעברית הצלחנו להחיות את המלים, ובמידה רבה גם להשליט את כללי הדקדוק, פחות מזה את הצירופים, ומתוך הבהלה אנו מסתפקים במשפטים מאולתרים לשם ביטוי צרכינו הדחופים ביותר.

אך הצירופים המקוריים מצאו להם דרך אל הספרות, ואני מתכוון בעיקר לספרות התחייה. קמו לנו סופרים בעלי סגנון, שראו כחובתם הספרותית והלאומית כאחת להחיות את הצירופים האלה. כלומר, הללו אינם מסתפקים בטיפול במלים בלבד, אלא הם משתמשים מתוך בחינה וחידוש בכל אותו השפע של צירופים ומסלולים לצירוף, שהספיקה הלשון לצבור. בכתיבתם הם מפעילים את כל העושר הזה שהנחילה לנו המסורת – עושר המעלה עד לאין שיעור את אפשרויות

הלשון. וייתכן שעצם השימוש הזה – והפְּנוּה גם לדרך השימוש – הוא אחד מסימניו ומסממניו של הסופר העברי הקלאסי.

אחד מבעלי הסגנון הנודעים בספרות התחייה שלנו הוא יעקב קלצקין (תרמ"ב–תש"ח), שכּוּחו רב בהחייאת הצירופים העבריים המקוריים, שאת רובם שאב שאיבה ראשונה ממקורותינו העתיקים. לשם לימוד ראשון נעתיק קטע מאחד המאמרים שלו וננתח אותו מן הבחינה האמורה. ומזה נלמד – מתוך טקסט אורגאני של בר-סמכא – לא רק פרקים ראשונים בפרשת הצירופים, אלא גם משהו על ייחוד סגנונו של הסופר; סופר שהיה בן-בית בהגות המערב ובקי גדול במקורותינו, במקרא, בתלמוד, במדרש ובספרות הרבנית, וידו רב לו בפילוסופיה העברית של ימי-הביניים ובספרות העברית החדשה. הקטע שבחרנו לקוח מתוך מאמר על הרצל בספרו "כתבים"¹.

הוא נתברך מטבע-ברייתו במזיגות-פלאים הרבה. מזיגה של נפש יפה בגוף נאה. הוא כּוּלוֹ קסם, בתוכו ובכרו: בשיעור-קומתו האצילה, בהכרת פניו, בחום מבטו, בנועם קולו, בבת-צחוקו הנדיבה. קסם בכל זיע וזיע. קסמי-חן וקסמי-הוד בבת-אחת תובעים הפלאה והערצה, אבל לא מאיימים אלא מלבבים, מושכים וקושרים קישורי אהדה וחיבה תוך כדי יראת-הרוממות שעמם. העבודה, מי שראה אותו ונהנה מזיוו והדרו, חש בעצמו כּאילוֹ הוא בעל-מום, לקוי בגופו ונשמתו,

1 ד"ר יעקב קלצקין, כתבים, תל אביב תשי"ג, עמ' 283–284.

ומצד אחר, מי שזכה להציץ בקלסתר פניו פעם אחת, די היה לו – כמאמרו של ר' יהודה הנשיא על ר' מאיר – לכל ימי חייו.

מזיגת חולם ואיש-המעשה, חוזה חזון הגאולה ומפליג במעופו למרחקים, אבל אינו מסתפק בדמיונות והזיות, אלא צופה את המטרה בעין צלולה, ושוקל בחכמה ויושר את האמצעים, מבחין הבחנות מעולות אף בתכסיסים הקטנים והארעיים ומכון יפה את השעה הראויה לשמש לחלומו ולחזיונו הרחוק; מזיגה של תמימות עם פיקחות. זעם ומרי של לוחם עז ותקיף-הדעת במזיגה עם רכות ועדינות של נשמת פייטן יפה-רוח, של לב מלא חסדים ורחמים; מזיגת מורד ומהפכן – מורד בעברו ובדורו, במסורה ארוכה של התבוללות – עם אסטיסיות וחינוגות של ג'נטלמן אדיב, מחבב הידורי נימוסים ומקפיד על כבודו של חברו; מזיגה של אצילות עם עממיות, של בודד באוהלי הספרות, ומעורב עם הבריות מזיגה של מסירות-נפש עם חדות-חיים, של קדושה וטהרה אידיאליסטית עם תפנוקי הנאותנות – בחינה חדשה של קדושה וטהרה בניגוד לזו של נזירות וספגנות.

תדע, זיווגים של הפכים וקצוות כאלו ומעין אלו הם יקרי-מציאות, ומהם ביותר זה של נשמה גדולה עם יצרי עסקנות ציבורית או פוליטית. "אין האדם חברותי אלא במידה שהוא עני בדעת – ודרך-כלל, במידה שהוא גס-רוח"... (שופנהאואר).

עם קריאתו הראשונה של הקטע אנו מרגישים בעבריותו הבולטת, לא בעושרו המילולי בלבד, אלא בביטוי העברי האידיומאטי המודגש. העברית הזאת אינה פאסיבית בלבד, פלומר, המחבר, שהעברית לא הייתה שפת אמו או שפת דיבורו, נמנע מלחבר מלים ומללכד משפטים, הפוגעים או

הפוגמים במסורתה של הלשון – ומוטב לומר: ברוחה של הלשון (כי כל לשון רוח לה משלה) – אלא גם אקטיבית במובהק, כשהמחבר משתמש בפועל בכל מיני צירופים וביטויים, שכבר נתקדשו במקורותיה הקדומים של הלשון. בצירופים אלה העברית הזאת ניכרת גם מפני לשונות אירופה, שעליהן התחנכו – ושמה עדיין מונחות הן בתשתית דיבורנו (ובאמרי "לשונות אירופה" גם לידיש אני מתכוון) – וגם מפני הלשון העברית המתוקנת פחות או יותר שבפי היישוב העברי המשפיל. בקטע זה אנו מוצאים שפע צירופים מן המסורת, המעוררים פליאה ממש, ולאחר עיון ובחינה ניתן לסווגם בשלושה סוגים עיקריים: א. צירופי סמיכות; ב. צירופים בוי"ו החיבור; ג. גיבים מיוחדים.

וקודם כול צורות הסמיכות, שכבר צירפה המסורת, או שצירופן נרמז בה. וכשאנו אומרים מסורת, אנו מתכוונים למקרא, למשנה, ולאגדה ולמדרש, וגם לספרות המאוחרת, עד כמה שקנתה לה סמיכות לאומית. והנה רשימה גדולה של סמיכויות כאלה (בקטע קטן כל כך!): "מטבע-ברייתו, בשיעור-קומתו, בהפרת-פניו, בנועם-קולו, בבת-צחוקו, יראת-הרוממות, בעל-מום, בקלסתר-פניו, איש-המעשה, מסירות-נפש ועוד. הצירופים האלה לא קלצקין צירף אותם, אלא כבר מצא אותם במקורות הראשונים והשתמש בהם לצרכיו. הסמיכויות האלה גם מעשירות את לשונו וגם קובעות לה ייחוד מסורתי-לאומי.

בעברית מרובים הצירופים האלה ומספרם מגיע למאות,

ומי שאינו משתמש בהם או במקצתם, מלכתחילה הוא מרושש את לשונו ומטשטש את צבעה. יש שהסמיכויות האלה באות במקום מלים יחידות, כלומר ערפם לא רק אידיומאטי, אלא גם מילוני (ואמנם לרבות מהן אתה מוצא בלשונות אירופה מלים יחידות); ויש שהן יוצרות מושג מורפב יותר, שמלה יחידה אינה עשויה ליצור, או לפחות בעל גון מיוחד.

ויש בצירופים האלה, שהם עשויים בדרך המקורות, ואינם מן המקורות ממש, כגון הידורי נימוסים ("מחבב הידורי נימוסים ומקפיד על כבודו של חברו"). על משקל הידורי מצוה ("אמר רבי זירא: בהידור מצוה עד שליש במצוה", בבא קמא ט ע"ב). וגם מטבע ברייתו – במקורות הקדומים מצאנו או מטבעו או מברייתו, זה לחוד וזה לחוד, וקלצקין מביא אותם יחד, כפי שהיה נהוג בזמנו. ואף הצירוף נועם קולו רק נרמז במקורות ולא נקבע במפורש; וכמותו עשו סופרים רבים: נועם הליכות, נועם דיבור, נועם הלב, וכיוצא באלה.

ועוד יש להעיר: רוב צירופי הסמיכות כאן קבועים ומוצקים, כלומר אין בהם יסוד גראטיבי, אך מיעוטם כבר יש להם בני-לויה או שניתן לעשות כמתכונתם על ידי שינוי אחד מאבריהם, אם הסומך אם הנסמך. מן המיעוט הזה נביא לדוגמה את הצירוף בת-צחוק במובן חיוך קל, שכבר הוא מצוי הרבה בספרות (וגם בצורה בת-שחוק). אין הוא מצוי במקורות הראשונים, אבל מצוי בהם פעמים הרבה בת-קול, גם במובן של יְהִי ("כשאדם קורא לחברו יש לקולו בת קול", שמות רבה כט) וגם במובן קול נעלם, קול מן השמים

(שִׁמְעָתִי בַת קוֹל שְׁמִנְהֵמֶת כִּי־נָה, בְּרִכּוֹת ג' ע"א). וְהִנֵּה כִּמְתַכּוֹנֶת זֶה נֻצְרוּ בַּסְּפָרוֹת הָעִבְרִית הַחֲדָשָׁה צִירופִים חֲדָשִׁים, וּבֶן־יְהוּדָה מַגְדִּיר אוֹתָם כֵּן: "דָּבָר שֶׁנִּתְהוּה מִדָּבָר אַחֵר" וּבַעֲיָקָר "דָּבָר קָטָן בִּיחֹס לְהַגְדוֹל מִמֶּנּוּ". וְהִרִי קִצֵּת דּוּגְמָאוֹת שֶׁל צִירופֵי בַת־:

בַּת־אוֹר בְּמוֹבֵן נִצְנוֹץ שֶׁל אוֹר אוֹ זוֹהָר, שֶׁהוּא תוֹלְדָה מִמְּקוֹר אוֹר רַחוּק; בַּת־אֵשׁ בְּמוֹבֵן נִצְנוֹץ שֶׁל אֵשׁ; בַּת־בָּאָר – בָּאָר קִטְנָה; בַּת־חֹרֶשׁ – חֹרֶשֶׁת קִטְנָה; בַּת־חַיּוֹךְ – חַיּוֹךְ קָל; בַּת־טַפִּיחָה – טַפִּיחָה קְלָה; בַּת־רוּחַ – רוּחַ קְלָה; בַּת־רִיחַ – רִיחַ דָּק; וְעוֹד².

כֵּאֵן אֲנִי נִפְגָּשִׁים בְּהַתְּפַתְּחוֹת מַעֲנִינֹת שֶׁל הוֹרָאָה צַדִּיקָה, שֶׁהִיטָהּ, כְּנִרְאָהּ, נִחְצָה לַלְשׁוֹן, שְׁדִּרְכֵי הַהִקְטָנָה שֶׁלָּהּ הִיוּ מִצּוּמְצֻמוֹת – מִלְּבַד הַשְּׁמַע הַעֲיָקָרִי שֶׁל הַמְּלָה בַת בְּנִסְמָךְ, עַל כָּל שְׁלוּחֹתֶיהָ: בַּת טוֹבִים, בַּת יִשְׂרָאֵל, בַּת לוֹיָהּ, בַּת רַגַע, בַּת זֶה, בַּת גָּלִים וְעוֹד רַבִּים כִּיּוֹצָא בְּאַלֶּה. וּבְשִׁמְעָה הַזֶּה שֶׁל הַקִּטְנָה הַצִּירוּף חַי וְקַיִם, כְּלוֹמֵר כְּלוֹל בּוֹ יִסּוֹד גֵּרָאֲטִיבִי חֹזֵק, וְאַתָּה יִכּוֹל לְצוֹר בּוֹ אוֹ בְּאַמְצָעוֹתוֹ צִירופִים חֲדָשִׁים לְפִי הַצּוֹרֵךְ וְהַעֲנִיין.

גַּם צִירוּף רִגִּיל אִישׁ מַעֲשֵׂה אִינוֹ צִירוּף מַחֲדָשׁ, כִּכְּרֵה הוּא מִצּוּרֵי בְּמִקְוֹרוֹת (חֲסִידִים וְאַנְשֵׁי מַעֲשֵׂה), סוֹכָה ה', ד), וְגַם הוּא נִתֵּן לַעֲשׂוֹת כִּמְתַכּוֹנֶה, וּכְכֵּר נַעֲשֶׂה בְּמִקְוֹרוֹת

* רַב הַדּוּגְמָאוֹת כֵּאֵן וּבְמִקְוֹמוֹת אַחֵרִים שֶׁבְּמֵאֵמֶר נִלְקַחוּ מִן הַמִּילּוֹן שֶׁל אֲבֶן־שׁוֹשֶׁן.

העתיקים ובספרות העברית החדשה עשרות צירופים כדוגמתו: איש דברים, איש אמונה או אמונות, איש חמדות, איש חסד, איש כזב, איש מופת ועוד; ובעברית החדשה: איש הפכים, איש היתולים, איש עסקים, איש קצוות (אחד העם), איש אַימות (מגילת האש לביאליק) ועוד ועוד. גם הצירוף-הפינוי גם רוח (סמיכות של תואר ושם) מצוי במקורות (שוטה, רשע וגס רוח, אבות ד, ז), ואילו הצירוף המנוגד לו יפה רוח בנוי על צירופים דומים במקרא: יפה-עיניים, יפה קול, יפה תואר, יפה מראה – ואף הצירוף עני בדעת מצוי בתלמוד, הוא והצירוף הדומה לו עני בדעה. הרוצה לכתוב עברית אין הוא פטור מלדעת את הצירופים האלה, וכשידע אותם כהלכה וירבה בשימושם, ממילא יעשה כמתכונתם. עצם ידיעת העברית לשם מכשיר להבעת מושגים מן התרבות העברית, תלויה בצירופים כאלה וכיוצא בהם.

בפרק הקודם עמדנו על צירופי הסמיכות שבקטע;
 עתה נעבור לסוג השני של צירופים, הם צירופים בוויז
 החיבור, וכבר מקובל לקרוא להם "צמדי מלים", והפונה
 למלים נרדפות מסוג נע ונד, הבל וריק, מלא וגדוש, עשון
 ועמחה, כלומר זוגות של מלים, שנצמדו צמדים צמדים לשם
 הדגשת תכונה, פעולה ועניין מסוים. הצירוף שלהם לא
 בדרך הסמיכות, אלא בדרך האיחוי בוויז החיבור.

רובו של אותם קטע, הכתוב בלשון חגיגית מרוממת,
 בנוי זוגות מלים כאלה. מהם שצמידותם כבר נקבעה
 במסורת, ומהם שרק נרמזה בה, כלומר המלים מצויות
 במקורות בקרבת מקום, וסופרנו העמיד אותן; וכמה צמדים
 חדשים לגמרי, שנוצרו בידי קלצקין עצמו, ויש בהם ובתכונותם
 משום סוגסטיה לחקותם. בקטע הקטן, שהובא למעלה – וגם טיב
 העניין קובע – מצאנו קרוב לעשרים: זיע וניע, הפלאה והערצה,
 מושכים וקושרים, אהדה וקרבה, מזיוו והדרו, בדמיונות
 והזיות, לחלומו ולחזיונו, זעם ומרי, עז ותקיף-דעת, רפואת
 ועדינות, חסדים ורחמים, מורד ומהפכן, בעברו ובדורו, איסטניסיות
 וחיננות, קדושה וטהרה, נזירות וסגפנות, הפכים וקצוות.
 מהם כבר נצטמדו בעליל או ברמז במקורות: זיע וניע,
 הפלאה והערצה, זיוו והדרו, חלום וחזון, זעם ומרי, חסדים
 ורחמים (כאן שינה קלצקין מן הכתיב: חסד ורחמים), קדושה
 וטהרה; ומהם שחופרו בידי קלצקין עצמו, או שגלקחו מן
 הספרות החדשה. הצד השוב שצמדים האלה, שהם שמות
 נרדפים, ולא באו אלא לשם גיוון הביטוי או לשם הטעמה

והפלגה בלבד. העברית אוהבת זיווגי מלים כאלה, ולא תמיד מתוך כוונה לעדן ולגון את המשמעות, אלא מתוך גרירה מליצית ולשם אפקט רטורי. וכאלה מצאנו רבים בדיבור ובספרות: ונביא כמה מהם בחלוקה משולשת לפי חלקי דיבור:

פעלים	שמות	תארים
נעָנַד	תוהו ובוהו	נעים ונחמד
זעָנַע	שצף קצף	איום ונורא
אץ ורץ	הבל וריק	צר ומצוק
תם ונשלם	רעש והמולה	מלא וגדוש
מאזין ומקשיב	ששון ושמחה	סמוך ובטוח

צמדים כאלה אתה מוצא במקורות ובספרותנו החדשה לעשרות, ושמא גם למאות – והם אחד מדרכי הביטוי המקורי של הלשון העברית. יש שסולדים מחזרות טאוטולוגיות: חושך ואפלה, בושח וכלימה, בושח וחרפה, מנוס ומפלט, צרה ומצוקה. אולם גם לפי טעמנו היום, שלא להרבות בזוגות מלים נרדפות, כשאין הבדל של משמעות או גון ברור בין שתי המלים הנצמדות, לא גיכל להימנע משימוש של אותם צמדים שמן המסורת, המתרפבים לכדי מושג כולל יותר או שמדגישים עניין מסוים הדגשה יתרה. תוהו ובוהו הוא יותר מהתחברות של תוהו + בוהו; עירום ועריה הוא יותר מעירום + עריה. ובייחוד כשהצמדתן של המלים כבר נעשתה במקורות הראשונים, ושימושן הופעל במשך דורות לשם ביטוי של הפלגה. אף הצמד בושח וחרפה (יש האומרים:

חרפה ובושה), שגם דוברי יידיש מרבים להשתמש בו בעקבות המקורות ('אתה ידעת חרפתי ובשתי וכלימתי', תהלים סט, כ; 'כי לבשת וגם לחרפה', ישעיה ל, ה), כיון שנטען מטען נפשי במשך דורות, אף הוא לא בטל בדורנו. ניתן להשתמש בו גם בדיבור וגם בספרות.

אין טעם לזרוק את צמדי המלים, שכבר נקבעו והונחלו לנו מדורי דורות. צמדי מלים מקובלים גם בלשונות אחרות, אם כי לא באותה מידה כמו בעברית. בלשוננו שקמה לתחייה הם אמצעי רטורי אידיומאטי ממדרגה ראשונה, והיודע את שימושם מְשִׁיחַ לדיבורו אופי מסורתי מובהק. כמובן, הכול בזהירות ובמידה ובטעם שלא נהא מסרבלים את לשוננו במידה שאין אדם בדורנו יכול לעמוד בה. לשמור על מסורת הלשון עם דאגה להרחבה ולעידון לפי צורכי החשיבה ברוח הזמן – כלל זה יוצא מעצם מהותה של תרבותנו המיוחדת. ומי שבא לכפור בהנחה הזאת, לא תפס אחת מנקודות-המוקד של תנועת התחייה שלנו. כי אפשר ואפשר לבטא מחשבות מודרניות בלשון עברית על טהרת האידיומאטיקה, ברוחה ובתבניתה של הלשון המקורית – זאת הוכיח לנו הוכחה גמורה קלצקין, פילוסוף מערבי, שידו רב לו בהפשטה ובהכללה, מְסַאי בעל שאר רוח, בקי במכמני הספרות העולמית, פובליציסט ציוני חריף, בעל מחשבה ראדיקאלית. בכוח שכנוע רב מדברת אלינו הוכחה זו עד עצם היום הזה.

ואם ניתן דעתנו על דוגמות-הצמדים, שהעליתי בחלוקה משולשת לשמות, לפעלים ולתארים, נראה בעליל, כי אחד

הגורמים להצטמדותן של מלים – ואולי הגורם המכריע – הוא גרירת מלים על ידי דמיון בצליל, באליטראציה (פלומר, דמיון באות הראשונה שבמלים הסמוכות זו לזו), או דמיון בתבנית, או גם בזה וגם בזה. צרה ומצוקה, צר ומצוק – ההגה צ היא שמושכן יחד; וכן שלשון ושמחה, מנוס ומפלט – האליטראציה היא שמשכה אותן יחד; מהומה ומבוכה – גם האליטראציה וגם התבנית הן שקבעו. והנה אם אנו בודקים את הצמדים של קלצקין עצמו – ולא רק אלה שלקחם כמות שהם מן המסורת – נראה, כי גם הוא משתמש בכל דרכי ההצמדה האלה, אבל הוא רותם אותם, את הצמדים, לצורכי ביטוי מודרני. הפלאה והערצה נצמדו מפוח הדמיון בתבנית הדקדוקית. מורד ומהפכן נמשכו ונצמדו על ידי האליטראציה; רכות ועדינות – סיומת המלים היא שקבעה, וכו' וכו'. אמנם הריבוי בצמדי מלים בקטע הזה, שכאמור נגרר מפוח העניין עצמו – שכן מדובר בו על מיווג תכונות קרובות ומנוגדות – הריבוי הזה מעלה פה ושם נימה של סרבול, שקטעי דיבור אחרים של קלצקין נקיים ממנה. אבל אין למעט ביתרון שבדבר, אם מחשבתו של הסופר מתרקמת ומשתלשלת לפי מסורתה הרטורית של הלשון העברית. במאמר הזה קלצקין מעוניין בטון חגיגי, ובעל פורחו הוא נוקק לרטוריקה הזאת.

ועתה אנו עוברים לדבר בכמה ניבים מיוחדים, שלפי המבנה שלהם אינם עשויים להיפלל בשני סוגי הציורופים, שדיברנו בהם. ניבים אלו הם פעין גיבושי סיפור וחשיבה מן המקורות הראשונים, והם נמסרו לנו להעשיר בהם את

לשוננו ולגון את דיבורנו. אלה הביטויים המיוחדים שפונתם האידיומאטית שונה מהוראתם המילולית, או שלפחות כבר נאמרו ונקבעו בפי אבותינו, ומתוך שימושם הוטענו עומס אסוציאטיבי ורגשי. הפונה לניבים פגון בתוכו ובברו, בודד באוהלי ספרות, מזיגה של נפש יפה בגוף נאה, זכה להציץ בקלסטר-פניו, מקפיד על כבודו של חברו, מעורב עם הבריות, ועוד. אלה לא נמסרו לנו כדיוקם שבמקורות הראשונים. ברבים מהם הכניס קלצקין שינוי מסוים לצורך ביטוי ולגוי כאחד. אין הוא אץ להשתמש בהם כמות שהם, אלא הוא משנה אותם, מגמיש ומתאים אותם למרוצת הטקסט. הצירוף בתוכו ובברו מזכיר לנו את הניב התלמודי "אין תוכו כברו": "וכל תלמיד חכם שאין תוכו כברו אינו תלמיד חכם" (יומא עב ע"ב). אך השינוי שהוחל בו – "בתוכו ובברו" – משהו לו אופי של ביטוי עצמאי, ועם זה נושא רמז למימרה ספרותית עתיקה. ולמען הדיוק נציין, כי צירוף-הניגודים הזה תוך ובר כבר מצוי במקורות עצמם ("על פרעיו ועל קרבו – תוך ובר", מכילתא בוא י.), וכבר השתמשו בו בספרותנו החדשה סופרים אחרים מלבד קלצקין. ואף על פי כן פחות שימוש משימוש המימרה אין תוכו כברו, ולא החידוש כאן קובע, אלא עצם ההכנה לשימוש ודרך השימוש.

ועתה נתבונן בביטוי בודד באוהלי ספרות. הרפבתו של ביטוי זה היא מלאכת מחשבת ממש, כיון שהורכב משני ניבים מקוריים, וקלצקין לקח חלק מכל אחד מהם וצירף אותם יחד. מצאנו במקרא את הניב בודד במועדיו ("ואין בודד במועדיו", יש'

יד, לא). הניב הזה כבר מצא לו אחיזה בספרותנו החדשה, ובייחוד בספרות ההשכלה. בספרות התחייה נשתנה לבדוד במעמדו, ביחיד ולא ברבים, ועם זה עדיין ריח של מליצה נודף ממנו, כי המלה "מועד" סתומה לשומעים הרבה. ועוד מצאנו במקרא באוהלי שם ("וישכון באהלי שם", ברא' ט, כז), שגם הוא מצא לו אחיזה בספרותנו, ולא עוד אלא גם הוא ריח מליצה נודף ממנו. אך את הנסמך אוהל לציין תחום של תורה וחכמה מצאנו גם בניב המקובל בספרות הרבנית ובספרות העברית החדשה "ממית עצמו באוהלה של תורה", הבנוי על המימרה: "אדם כי ימות באוהל – אפילו בשעת מיתה תהא עוסק בתורה" (שבת פג, ע"ב). מכל הניבים האלה הרפיב קלצקין את הצירוף בודד באוהלי ספרות, וממנו עולים לקורא המשכיל כל זכרי הלשון. וגם מי שאינו זוכר את הניבים שנקבעו, מרגיש בהרכבה הזאת מן המיוזג המופלא של המסורת עם המחודש.

ונביא עוד דוגמה: קלצקין אומר על הרצל "מזיגה של נפש יפה בגוף נאה". הביטוי מעלה בזיכרון את הפתגם הלאטיני: "נפש בריאה בגוף בריא". והנה כפי שהביטוי ניתן כאן, עם השינויים ההולמים גם את העניין וגם את הצורך האסתטי – הוא מאיר באור חדש לגמרי. אלא שהפעם לא מתוך זיקה למקורותינו, אלא מתוך זיקה לאוצרה של התרבות הכללית. פתגם שכזה גם הוא בחינת מקור לקורא המשכיל.

זו מעלתו של קלצקין כאן ובמקומות אחרים: לשנות את הניב המקורי עם שיבוצו בדיבור, כלומר להשתמש בניב שימוש חופשי כבכל אמצעי לשוני – ולא כבמובאה – אמצעי לשוני עם כל העומס האסוציאטיבי הרגשי שבו. הניבים העתיקים – מתוך הרכבה והקצעה משתבצים יפה בִּטְקֶסט, ולא נודע כי באו אל קרבּוֹ. הם מבטאים בקיצור ובריכוז תכנים עשירים ומוסיפים ציוריות ללשון וגם זוהרים באורה של מסורת. לא לשם קישוט הם באים, אלא לשם העשרת הביטוי וגיוונו. השינויים הדקים, שעשה בהם קלצקין, הם הגורמים, שלא יהיו הניבים המקוריים בדרך שימוש בולטים מעל מישור ההבעה. ההבעה מכוונת היא לצורכי מחשבה מודרנית, ואין לעשותה כמין מגילת פסיפס.

אך גם במובאות וברמיזות קלצקין אינו חוכך להשתמש, אם יש בהן כדי להעשיר את הטֶקסט ולנסוך עליו מחכמתם של קדמונים או אחרונים. בקטע האמור הספיק להביא גם מימרה חריפה ושנונה מאת שופנהאואר, פילוסוף גרמני, הידוע בעומק מחשבתו ובחדות לשונו, וגם רמיוה למאמרו של ר' יהודה הנשיא על ר' מאיר. השימוש הכפול הזה בחכמתם של ראשונים ממקורותינו ובהגותם של אחרונים ממקורותיהם – יש בו כדי לבצר את המחשבה ברבדים תרבותיים היסטוריים. ומה חבל, שבימינו סופרינו נמנעים מלהעשיר את כתיבתם ברמיזות ובמימרות כאלה. כתיבתם יוצאת ערטיאלית, חסרה את הממד האידיומאטי ההיסטורי, וכולה יושבת פרוזות. ושמא חסרים סופרינו את הבקיות במקורות העתיקים

והקלאסיים או את הדבקות בהם – וכיצד תיתכן כתיבה
הומאניסטית בלעדי זה.

ברור לי, כי הקטע הזה וגם הניתוח שעשיתי בו אינם
מגלים את כל אפשרויותיו של קלצקין, ושמא גם לא את
מהותו הסגולית לכל כתיבתו. הקטע שנבחר משמש כאן
בעיקר שדה-דוגמה להארת תופעות לשון כלליות. הוא
מגלה את כוחו של קלצקין בתחום מוגדר של צמדי מלים,
ובחזית שנייה את שימוש בצירופי-סמיכות ודרך טיפולו
בניבים עתיקים. קטעים אחרים בנדאי ידגימו את סגולתו
האידיומאטית בתחומים אחרים, דקים ועדינים יותר. אבל
לפי הקטע הזה ניתן לקבוע, כי לשונו של קלצקין טבועה
כולה בחותמה של המסורת, אך אינה חיקי למסורת, אלא
שימוש חי, דינאמי, מעשיר. הסופר המערבי ביותר (בשעתו)
כתב את העברית המזרחית ביותר.

עימותים בלשוננו של דב סֶדֶן

שֹׁחַחַנו על ערכה ועל התמדה של ביקורת. לא אני שֹׁחַחַתִּי, אלא הוא שֹׁחַח, הוא דב סֶדֶן. בקצה רחוב, בשעת הליכה, ושוב אני עומדים ליד חלון ראווה בלי להציץ לתוכו. ועם פרידה בהולה, שחתמה שיחה דברנית, זורמת בלא הפסק, בקול חדגוני, אך בעיניים מתנוצצות, סח לי דב סֶדֶן מסקנה אחרונה: מה עתיד להישאר מן הביקורת? – רק הסגנון שלה. רוצה לומר, דעות וניתוחים שלה יש מהם שאינם נכונים או שאינם צודקים כבר בשעת אמירתם, ויש מהם שהזמן מכרסם אותם, בבת אחת או מעט מעט; ויש מהם שלכל היותר הם מגלים כיוון כלשהו של הערכה בלבד, שגם היא עתידה או עשויה להשתנות. הצד הקבוע שבהם הריהו סגנונם בלבד, אם יש להם סגנון... כי הוא שנעאר או נותר (גם במובן של יתרון) מהם. סגנונו של מבקר היא היא השארת־נפשו... .

לביקורת של דב סֶדֶן יש סגנון, אין חולקים על כך. סגנון בעל משקל, כבודו בתוכו פנימה, קצת יוצא דופן, מצריך עיון, אך מתיישב על הדעת. זהו סגנון בעל אופי, שסימניו עליו תמיד, נפֶּלֶה ושונה מפל כתיבה אחרת, וגם בלא חתימת המחבר ניכר הוא תמיד. במה נתייחד מבחינה לשונית וגם מבחינה ספרותית? נקרא קטע אחד, פסקה אחת בלבד, ונעמוד פנים אל פנים מול התייחד הזה. פסקה ראשונה במאמרו "בין מעיין ליובליו", על חיים נחמן ביאליק, שהרבה

המבקר לעסוק בו; מאמר שנכנס לספרו המקובץ "אבני גדר"¹.

ואגב דרכנו נעיר לפני הקריאה על שמו של הספר "אבני גדר". גם הוא סימן היכר, ואם תמצא לומר סימן היכר מובהק, לסגנונו. כידוע, קרא דב סדן לספריו העוסקים בביקורת "אבנים", צירוף הנשמע לנו כיום מוזר במקצת, ושמא יותר ממקצת: אבני בוחן, אבני זיכרון, אבני גבול, אבני בדק, אבני מפתן – ואבני גדר. ויש להוסיף את ספרו בענייני לשון: אבני שפה – צירוף מיושן משפילי ורבני כאחד, רקום במסורתה של ספרות ההשכלה ובמסורתה של הספרות הרבנית. הרי זה מזכיר לנו את דוד כהנא (1838–1915), שפרסם ב"השחר" של סמולנסקין את סדרת "אבניו" על התנועות הדתיות-המשיחיות בישראל: אבן התועים, אבן גף, אבן אופל – וכבר בשמות המליצים הללו חיוה את דעתו השלילית הגמורה על התנועות האלה. הרי זה מזכיר לנו את בעל הטורים, שקרא לאחד מארבעת חלקי ספרו הגדול, וכמותו ר' יוסף קארו בשולחן ערוך "אבן העזר". ועוד פוסקים ורבנים שהשתמשו ב"אבנים" לשם פנייים לספריהם. הצירופים אבן בוחן, אבן גף, אבן העזר (הצירוף האחרון במקורו היה שם מקום) כבר מצויים במקרא; והם ועוד כמה דומים להם – אבן בדיל, אבן גלל, אבן-מעמסה, אבן יד, אבן קלע, אבן פיס, אבן חן, אבן מילואים, אבן חפץ, אבן פינה, אבן הראשה – עוררו את הרבנים ואת המשפילים

1. דב סדן, אבני גדר, על סופרים וספרים, רמת-גן 1970.

לעשות אותם ואת שכמותם כינויים לספריהם. בתלמוד נוצרו צירופי אבן חדשים: אבן כתף, אבן שעות, אבן תושבת, אבן הטועים² (בט' ולא בת', תענית ג, ח; ואילו דוד כהנא שינה מן המקור וכתב בת'). וגם בספרות העברית החדשה נוצרו צירופי אבן: אבן שמים, אבן שעה, אבן שיניים, אבן אש, אבן ברזל ועוד. אך כינוי קבוע לספרים על ידי שינוי הסומך בלבד מנהג רבני-משפילי טיפוסי הוא, וכבר הוא מעיד על אופיו של דב סדן בכתיבתו, כתיבה עיונית משפילית, בדומה לדרכם של משכילי גליציה, המצויים אצל דברי עיון כבדים – בדומה, אך גם בשונה, הפול לפי האדם והזמן והעניין.

והרי הפסקה האמורה:

חקר ביאליק בא להעמידנו על מצע גידולם של שיריו, שיר שיר ונסיבות-צמיחתו; ובמיוחד ניתנה הדעת על בירור הגרם האקטואלי בשירים, שיש בהם משום תגובה חיה וסמוכה לשעה ומאורעותיה, לאור אידיאולוגיה, שהמשורר שלט בה, או שהיא שלטה בו. בכלל-הבירור תופסת מקום נאות קבוצת-השירים שנולדה או עוצבה במזל האידיאולוגיה שיצאה מלפני אחד-העם, וחקר הקבוצה הזאת רואה כתפקידו לברר מה ואיך נשתקפה בהם זיקת-הייחוסים שבין הרב לתלמידו. אין צריך לומר, כי הידיעה, שהחקר משפיע עלינו בפינה גדולה זו, היא חשובה לגופה; אלא שאין להתעלם משאלה, האמנם חשיבותה מכרעת. ולא בלבד משום הבדל-האופי שבין הרב שנבול-הגותו כגבולו של ההיגיון ובין התלמיד

2. אבן גדולה בירושלים, שעליה היו מכרזים על האבדות.

שמרחב-חזיונו כמרחבו של החזון – אלא משום הבדל-המהות שביניהם, שמקוריי-חשיבתו של זה אינם כמקוריי-ראייתו של זה. גם ההוגה גם המשורר כוחם עצמם להעלות את נושאם מעל לאוירת-האקטואליה, ולעשות את בחינת-הארעי של הבעיה, שהייתה בעיקרה בעית-היום, לבחינת-קבע, שבפניה היא בעית הימים, אם לא בעית כל הימים; אבל המשורר, עם כל כפיפותו לנושא-הארעי ההיצוני נאמן לכפיפות עמוקה ממנה, היא הכפיפות למוטיב-הקבע הפנימי שלו עצמו. וקשה לומר, כי חקר ביאליק עמד על ההבדל היסודי הזה, המחייב להתחקות על החידה המופלאה של המשורר, היא חידת כפל-המסלול, במזל של כפל-נאמנות – הנאמנות הקטנה לשטחים המתחלפים והולכים במודע ובגלוי מזה, והנאמנות הגדולה למעמקים המשתרשים והולכים שלא-במודע ובסמוי מזה.

פסקה זו יש עמה חשיבה מרוכזת בלשון תמציתית יתרה, ובנדאי שהיא קשה לתפיסה עם קריאה ראשונה. מי שיבוא לתמצת את הדברים, ימצאם שכבר הם עצמם תמצית שבתמצית, ועל כורחו יהא מרחיב אותם. הפסקה היא גם כעין סיכום וגם כעין הנחה חדשה. וכל פסוק ובן-פסוק כולל מחשבה מפותחה. בחינת אַקסטראקטים כימיים ששימושם במים מרובים.

אבל הבה נסתכל בצד הלשוני שבדבר. קודם כולל אנו משגיחים ורואים, כי מועטים בקטע הזה הפעלים, וביותר הפעלים הנטויים (ובייחוד פעלים בעבר ובעתיד). את מקומם תפסו על-הרוב שמות-הפועל או שמות-הפעולה, ואלה האחרונים על פי רוב בצירופי סמיכות. מרובים

הפסוקים וקטעי הפסוקים, שאין בהם פועל נטוי אחד, כגון:
 "ולא בלבד משום הבדל-האופי שבין הרב שגבול-הגותו
 כגבולו של ההיגיון ובין התלמיד שמרחב-חזיונו כמרחבו
 של החזון, אלא משום הבדל-המהות שביניהם" וכו'; וכגון:
 "...להתחקות על החידה המופלאה של המשורר, היא חידת
 כפל-המסלול, במזל של כפל נאמנות – הנאמנות הקטנה
 לשטחים המתחלפים והולכים במודע" וכו'.

ואם יש פעלים בפסקה הזאת, הרי הם פעלים עומדים
 או בבניינים סבילים; וגם הפעלים היוצאים או שבבניינים
 פעילים, עד כמה שהם קיימים, מובנם פאסיבי בתכלית, בלי
 שיובלט האדם הפועל, הגורם, החושב.

לא: חוקרי ביאליק העמידו – אלא: חקר ביאליק
 בא להעמידו;

לא: נתנו את דעתם – אלא: ניתנה הדעת;

לא: החוקרים שחקרו את הקבוצה הזאת ראו כתפקידם
 – אלא: חקר הקבוצה הזאת רואה כתפקידו;

לא: חוקרי ביאליק עמדו על ההבדל – אלא: חקר
 ביאליק עמד על ההבדל.

כביכול החשיבה מתרקמת מתוך עצמה, והמחקר המדעי
 עושה את שלו בלעדי החוקרים. חקר ביאליק בחינת נושא
 חי ופועל לעצמו; או בלשון אחרת: חי הנושא את עצמו. כאן
 מתגלה בצורה מפתיעה עמידתו של דב סדן כמאמין
 באנאטומיה של הדעת, הדעת שהיא כמלכות בפני עצמה.

אך התופעה הלשונית הזאת מהותית יותר. דב סדן
 בורח מן הדינאמיקה של השימוש בפעלים כאן ובכל מקום.

נעיין נא במשפט הראשון: "חקר ביאליק בא להעמידנו על מצע-גידולם של שיריו, שיר שיר ונסיבות-צמיחתו; ובמיוחד ניתנה הדעת על בירור הגרם האקטואלי בשירים, שיש בהם משום תגובה חיה וסמוכה לשעה ומאורעותיה...". והלא בפוטנציה ניתן לנסח את המשפט בצורה דינאמית גמורה, בדרך משל: "חוקרי ביאליק הראו, מתוך מה גדלו שיריו של ביאליק, ביררו את הנסיבות שמתוכן צמח כל שיר ושיר, ובמיוחד נתנו את דעתם לברר את האקטואלי שגרם לשירים שהגיבו תגובה חיה" וכו'. אך הניסוח הזה לא רק שהוא מאריך ומסרב לאת המשפט, אלא הוא גם נושא אופי אחר, אופי פשטני למדי, שמרחיק מהגדרת דברים, ושמא גם מן הדיוק המושגי המדעי. בנדאי, בין שני הניסוחים הקיצוניים יש כמה דרכי-ביניים. הסופר הוא שבוחר לו את דרכו בכתיבה לפי פשרונו ולפי צביונו – ולפי המהות שבו.

אמנם כתיבה כזו פלשון סבילה ומעוטת פעלים יש בה כדי לעכב את הבנת הפתוב עם קריאה מהירה ראשונה. אך סדן מלכתחילה אינו בא להקל, אלא להכביד; לא להנעים, אלא ללמד בינה; לא לדבר שפה רהוטה, אלא לכפות מאמצי חשיבה, חשיבה אינטנסיבית, מרופזת, מתומצצת – תרפיו של חשיבה. ולכן אין כתיבתו נושאת פנים לפחזותו של הקורא המהיר, אלא היא מחמירה על עצמה בקיצורים מפליאים ובהבחנות דקות מן הדקות, ועם זה היא משיגה את החן שלה בדרך אחרת, שנעמוד עליה להלן.

הפסקה הזאת גדושה צירופי-סמיכות, למעלה מעשרים, ולהם חלק בקיצורי המשפטים, חלק מכריע. רובם ככולם

צירופים חדשים, ולא מן המקרא או ממקורות ראשונים אחרים, כפי שמצאנו אצל קלצקין. מעשה הצירוף בידי דב סדן עצמו, ובמקצתם יש משום טביעת מושג חדש: חקר ביאליק, מצע גידולם, נסיבות-צמיחתו, בירור הגרם, כלל-הבירור, זיקת-הייחודים, הבדל-האופי, גבול-הגותו (במשמע: תחום הגותו), מרחב-חזיונו, הבדל-המהות, מקורי-חשיבתו, מקורי-ראייתו, בעית-היום לעומת בעית הימים ולעומת בעית כל הימים. הצירופים האלה לא רק חדשים הם, אלא גם בעלי אופי אחד: צירופים מושגים-לימודיים, סימנים וגדרים בעולם החשיבה, מושגי חשיבה; וכבר הם משוים את האופי המושגי-הלימודי לסגנונו של סדן.

ועוד כמה צירופי-סמיכות שאין בהם משום טביעת מושג חדש, אלא שהם מעידים על נטייה ברורה לברוח גם מן ההתלעזות, שהרי העברית המקורית מעדיפה תמיד את הסמיכות מן השם ותוארו, וגם מן הנדושות: כפל המסלול (ולא: המסלול הכפול), כפל נאמנות (ולא: הנאמנות הכפולה), מוטיב הקבע (ולא: המוטיב הקבוע), נושא הארעי (ולא: הנושא הארעי) ועוד. רק באין ברה סדן משתמש בשם ותוארו: תגובת חיה (שכן תגובת חיים פירושה אחר), כפיפות עמוקה ממנה (כאן לא תיתכן צורה אחרת). לפעמים סדן שובר בכונה תחילה את הסמיכות המקראית ומשתמש בתחליפה, במלת "של":

"אחד העם - שנבול-הגותו כגבולו של היגיון,

וכנגדו ביאליק - שמרחב-חזיונו כמרחבו של חזון".

בשני הפסוקים המקבילים הביטוי הראשון בסמיכות

מקראית, ואילו הביטוי השני בשימוש של. ואין השינוי מקרי, אלא מכיוון וגורר עמו חריפות.

אמרנו: צירופי הסמיכות שלו חדשים. אכן העברית שלו אינה מפגינה את עבריותה כלפי חוץ, לא תמצא בה צירופים וניבים מרובים, שנלקחו ישר מן המקורות. לשונו לשון של הגות, והוא בורח מן ההתאבנות הקדומה של ביטויים מסוימים, שאינה הולמת את סגנונו הלימודי המרוכז של תלמיד חכם. אך היא, העברית, קיימת במובלע בכל מיני גינונים דקים, ובעיקר בתחומי התחביר. ונביא כמה מהם לדוגמה בלי לנתח אותם. "לעשות את בחינת הארעי... לבחינת קבע"; "שבִּעֵתָהּ היא בעֵת הימים"; "גם ההוגה גם המשורר כוחם עמם"; "שיר שיר וגסיפות צמיחתו"; "שנולדה או עוצבה במזל האידיאולוגיה שיצא מפני אחד העם"; ועוד. הוה אומר, לשונו המושגית-הלימודית של דב סדן לא רק שאינה סותמת או סותרת את היסוד האידיומאטי של הלשון, כפי שמצאנו אצל כמה מבקרים ומדענים, אלא שהיא באה עמו בד בבד; שניהם מותנים זה בזה.

ועדיין לא הגענו אל העיקר שבִּעֵקֶר. סגולת היותה של דב סדן הלא היא חריפותו הלשונית, שאין לה אח ורע בביקורת שלנו, חריפות מיוחדת במינה, שיש עמה הרבה חן. הוא עושה אופֶּרָאצִיּוֹת הגיוניות מורכבות או מחודדות במשחקי מלים דומות, בצירופי ניגודים, בעימות מושגים זה מול זה, עימות הפנוי על צירופי סמיכות, מהם דומים ומהם שונים, ובעימות משפטים מקבילים, מלה כלפי מלה בשרשרת רצופה אחת; ולפרקים העימות עומד על חודה של מלה

אחת, על קוצה של אות אחת. ונביא לדוגמה משפט גדיש
 ניגודים ועימותים שונים ונעיר הערותינו עם הבא. זה
 לשונו: "...לא בלבד משום הבדל-האופי שבין הרב [אחד
 העם], שגבול-הגיתו כגבולו של ההיגיון [העמיד בדרך
 האליטראציה הגות מול היגיון], ובין התלמיד [ביאליק;
 העמיד את התלמיד בניגוד לרב], שמרחב-חזיונו כמרחבו
 של חזון [חזון כנגד חזיון], צימוד על קוצו של יד]. ויש
 ליתן את הדעת על הניגוד הפללי שבין הצמדים [הגות והיגיון
 מזה, וחזון וחזיון מזה], אלא משום הבדל-המהות שביניהם
 [הבדל-מהות מול הבדל-אופי], שמקורי חשיבתו של זה
 אינם כמקורי ראייתו של זה [מקורי חשיבה מול מקורי ראייה].
 כמה קומות של עימותים וניגודים אתה מוצא במשפט הזה,
 ובכל עימות וניגוד יש משהו דומה ושונה כאחד, גם בהרכבו
 של המושג וגם בהרכבה של המלה.

כדי להמחיש את סגולתו של דב סדן בעניין האמור,
 נביא עוד שני משפטים. המשפטים הללו, שניתנו כאן שלא
 בסדרם בפסקה, מעמידים דבר שבעראי מול דבר שבקבע.
 ניתן דעתנו על ניסוחם:

"אבל המשורר, עם כל כפיפותו לנושא הארעי החיצוני
 נאמן לכפיפות עמוקה ממנה, היא הכפיפות למוטיב-הקבע
 שלו עצמו".

"לעשות את בחינת-הארעי של הפעיה, שהייתה בעיקרה
 בעית היום, לבחינת קבע, שבעיתה היא בעית הימים, אם
 לא בעית כל הימים".

במשפט הראשון הדחיס סדן לתוך משפט קצר שני סוגים של כפיפות על ידי שהעמיד את נושא הארעי החיצוני מול מוטיב-הקבע הפנימי [שינה בדקות הבחנה מנושא למוטיב], ולא עוד אלא שגם הספיק להעדיף את הכפיפות השנייה מן הכפיפות הראשונה [-עמוקה ממנה-]. ואילו במשפט השני לא בלבד שהעמיד את בחינת-הארעי מול בחינת-הקבע, אלא שהפיק חריפות מיוחדת, טיפוסית, בהעמיד זאת בעית היום מול בעית הימים [שינוי קל בצורת המלה ושינוי קבד בהוראה], ולא עוד אלא שהעמיד את בעית הימים מול בעית כל הימים [גם כאן שינוי קבד בהוראה עקב שינוי קל במילול]. השינויים הקלים במילול, שגוררים שינויים כבדים במשמעות - זו סגולת היותה והחן בכתיבתו של דב סדן. ומי שלא עמד על סגולה זו, לא חש בטעמו המיוחד של סגונו.

ויש שהוא מצמיד שני פסוקים מאוזנים זה מול זה, מבחינה מילונית ותחבירית, בשלשלת רצופה של ניגודים מקבילים. והרי דוגמה אחת (ייתן הקורא על דעתו: הפול מתוך פסקה אחת בלבד!):

"הנאמנות הקטנה לשטחים המתחלפים והולכים במודע ובגלוי מזה, והנאמנות הגדולה למעמקים המשתרשרים והולכים שלא-במודע ובסמוי מזה".

העמיד נאמנות קטנה מול נאמנות גדולה, שטחים מעמקים, המתחלפים והולכים מול המשתרשרים [לשון שרשרת] והולכים, במודע - שלא במודע, ובגלוי - ובסמוי. וכל העימות הגדול הזה בנוי על המתכונת ההגיגית: מזה - מזה, שהיא

חביבה מאוד על דב סדן, והוא מרבה להשתמש בה, ואולי הוא שהביא לידי התאזרחותה בספרותנו. שהרי חכמי התלמוד היו אומרים: זה סומך לגדר מכאן – וזה סומך לגדר מכאן (בבא בתרא ב, יב); חצי אמה מזוה מכאן – וחצי אמה מזוה מכאן (מידות ד, א); ועוד. ואילו סופרי ההשכלה היו אומרים מעבר מזה ומעבר מזה על יסוד הפסוק: שן-הסלע מהעבר מזה ושן-הסלע מהעבר מזה (שמו"א יד, ד). לעומתם דב סדן מעדיף להביא את הניגוד בצורה מקראית אחרת: מזה – מזה, כפי שמצאנו: אלה מזה ואלה מזה (יהושע ח, כב) ועוד דוגמאות דומות.

ולא העירונו על השימוש במתכונת מזה – מזה אלא משום שהוא סימן היכר בולט לכתיבתו של דב סדן, הבנויה בעיקרה על עימותים וניגודים במחשבה ובלשון. הללו משוים לה אותה חריפות, שנעשתה לשם דבר בין הסופרים. שמא חריפות זו, ועוד בנות-סגולה אחרות שציינו למעלה, אינן עושות את כתיבתו פופולארית, אך הקורא המשכיל ודאי ימצא בהן קורת-רוח מרובה. קריאה בלב סדן תענוג היא למשכילים, שאינם גרתעים מכובד מחשבה ומחריפות לשון.

התוכן:

ה	צירופים בלשוננו של יעקב קלצקין
כ	עימותים בלשוננו של דב סדן